

УДК 343.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.42>

ПРОБЛЕМАТИКА ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЩОДО ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Карпенко М.О.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID:0000-0003-2627-8871*

Грицькова В.В.

*студентка IV курсу факультету юстиції
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0003-3019-5558*

Чорна А.Ю.

*студентка IV курсу факультету юстиції
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0004-6444-5276*

Карпенко М.О., Грицькова В.В., Чорна А.Ю. Проблематика здійснення кримінального провадження щодо військовополонених.

У статті акцентується увага на тому, що у світлі глобального зростання кількості збройних конфліктів і зобов'язань держав щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права, особливої актуальності набуває проблематика кримінального провадження щодо військовополонених. З огляду на сучасні виклики міжнародної безпеки, що охоплюють як традиційні міждержавні конфлікти, так і гібридні форми агресії, виникає потреба в чіткому визначенні правового статусу військовополонених та гарантій їхнього захисту. В умовах війни держава стикається з потребою одночасно забезпечувати справедливість, дотримуючись вимог міжнародного права, та має гарантувати безпеку власного населення та національних інтересів. У зв'язку з цим, є важливим забезпечити ефективний механізм контролю за дотриманням прав людини у воєнних умовах, адже саме від цього залежить не лише міжнародна репутація держави, а й довіра до її правової системи. Наведеним обумовлена необхідність переосмислення підходів до забезпечення правового порядку в період воєнного стану, зокрема в межах кримінального провадження.

Констатовано, що сучасний правозастосовний контекст висуває численні виклики у сфері кримінального провадження щодо військовополонених. У зв'язку з цим, висловлена думка, що подальшого наукового розуміння потребують не лише процесуальні аспекти здійснення досудового розслідування чи судового розгляду, а й фундаментальні питання: межі юрисдикції держави, співвідношення міжнародного гуманітарного права та національного кримінального процесу, допустимість кримінального переслідування військовополонених за певних обставин тощо.

Зазначено, що на сучасному етапі функціонування кримінального процесуального механізму особливого значення набуває питання забезпечення належних стандартів поведінки з військовополоненими, дотримання принципів гуманності, недискримінації та презумпції невинуватості. Розроблення чітких процедур і прозорих правил поведінки з військовополоненими є необхідною передумовою для формування справедливої та стійкої моделі правосуддя у період воєнних дій і після їх завершення.

Запропоновано посилити процесуальний статус військовополонених, щодо яких здійснюється кримінальне провадження, привести у відповідність вимогам Женевської конвенції III, 1949 р. діюче кримінальне процесуальне законодавство.

Ключові слова: кримінальне провадження; воєнний стан; особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого; міжнародне гуманітарне право, гарантії.

Karpenko M.O., Hrytskova V.V., Chorna A.Y. Legal challenges arising in criminal proceedings involving prisoners of war.

The article emphasizes that, in light of the global increase in the number of armed conflicts and States' obligations to comply with the norms of international humanitarian law, the issue of criminal proceedings concerning prisoners of war acquires particular relevance. In view of contemporary challenges to international security encompassing both traditional interstate conflicts and hybrid forms of aggression, there arises a need for a clear definition of the legal status of prisoners of war and guarantees for their protection. In wartime conditions, the State faces the necessity of simultaneously ensuring justice in compliance with international law and guaranteeing the safety of its own population and national interests. In this connection, it is important to ensure an effective mechanism for monitoring compliance with human rights in wartime, since this affects not only the international reputation of the State but also confidence in its legal system. The foregoing determines the necessity of rethinking approaches to ensuring legal order during martial law, in particular within the framework of criminal proceedings.

It is stated that the contemporary law-application context presents numerous challenges in the sphere of criminal proceedings concerning prisoners of war. In this regard, it is expressed that further scholarly understanding is required not only of the procedural aspects of conducting pre-trial investigations or judicial proceedings, but also of fundamental questions: the limits of State jurisdiction, the relationship between international humanitarian law and national criminal procedure, the admissibility of criminal prosecution of prisoners of war under certain circumstances, and the like.

It is noted that at the present stage of functioning of the criminal procedural mechanism the issue of ensuring adequate standards of treatment of prisoners of war, and of observing the principles of humanity, non-discrimination and the presumption of innocence, acquires particular importance. The development of clear procedures and transparent rules for the treatment of prisoners of war is a necessary prerequisite for the formation of a fair and resilient model of justice during hostilities and after their cessation.

It is proposed to strengthen the procedural status of prisoners of war in respect of whom criminal proceedings are being conducted, and to bring the existing criminal procedural legislation into conformity with the requirements of the Third Geneva Convention of 1949.

Key words: criminal proceedings, martial law, a person in respect of whom an authorized body has decided on exchange as a prisoner of war, international humanitarian law, guarantees.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна Російської Федерації проти України призвела до стрімкого зростання кількості порушень законів і звичаїв війни (воєнних злочинів). За даними Офісу Генерального прокурора на початок червня 2022 р. в Єдиному реєстрі досудових розслідувань було понад 15 800 проваджень за ст. 438 Кримінального кодексу України (далі – КК) [7]. Частина підозрюваних у цих злочинах перебуває в статусі військовополонених. Якщо раніше окремі вироки за воєнні злочини військовополонених були поодинокими, то сучасна практика змінилася: державні органи залишають захоплених військових в спеціально обладнаних таборах, збирають докази їхніх дій і розглядають справи в судах [8]. З одного боку, це необхідно для забезпечення правосуддя та дотримання міжнародних зобов'язань. З іншого – чинне вітчизняне законодавство не містить спеціальних процедурних норм для кримінального переслідування військовополонених. Ані Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК), ані інші пов'язані нормативні акти комплексно не врегульовують цей процес (за винятком загальних норм). Водночас Женевська конвенція III (1949) передбачає додаткові гарантії та обмеження. Отже, проблема полягає у невідповідності між потребами практики та наявними нормами.

Метою статті є аналіз правового статусу військовополоненого за нормами національного законодавства та міжнародних договорів про поводження з полоненими, оцінка особливостей участі військовополонених у кримінальному процесі та систематизація колізій і прогалин законодавства,

що можуть спричиняти порушення норм міжнародного гуманітарного права. Реалізація поставленої мети сприятиме формулюванню практичних рекомендацій для гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та належному захисту прав військовополонених.

Стан опрацювання проблематики. Питанням здійснення кримінального провадження щодо військовополонених приділяли увагу багато науковців, зокрема: А. Туманянц, Г. Арзуманов, І. Жаровська, Я. Шевчук, Т. Фоміна, Н. Гольдберг, А. Ципан та інші. Між тим, увесь масив проблематики в цій площині не є повністю опрацьованим, постійно з'являються нові виклики практики застосування положень кримінального процесуального законодавства, що регламентують порядок досудового розслідування та судового провадження в умовах воєнного стану. Така ситуація підштовхує до подальшого науково пошуку та осмислення проблематики у цій сфері науки. Повністю змінив цей пункт, отже систематизувати літературу

Виклад основного матеріалу. Проблема кримінального провадження щодо військовополонених є комплексною і вимагає міждисциплінарного аналізу, що має ґрунтуватися на нормах міжнародного гуманітарного права, насамперед, положеннях Гаазької конвенції (IV), 1907 р., Женевської конвенції про поводження з військовополоненими (III) 1949 р. (далі – Женевська конвенція), Додатковому протоколі I 1977 р. і звичаєвим міжнародним гуманітарним правом, а також на чинному кримінальному процесуальному законодавстві України. Зокрема, до кола ключових питань, що постають у цьому контексті, слід віднести необхідність упорядкування процесуального статусу військовополонених на національному рівні та гармонізації його з нормами міжнародного гуманітарного права. Це вимагало б внесення до КПК окремого розділу або статей, що деталізують права і процедури для військовополонених (обов'язкова участь захисника, чіткі строки допиту, гарантії належного утримання тощо) [10], а також слід чітко встановити, хто визнається військовополоненим, а хто – військовим злочинцем, і гарантувати, що комбатанти не караються лише за сам факт участі у бойових діях. До того ж, законодавцю необхідно деталізувати процедури формування списків, повідомлення відповідних органів, здійснення допитів та судових дій з обміну, аби уніфікувати підходи, запобігти колізіям і забезпечити виважене поєднання державних інтересів із захистом прав людини у воєнний час [11].

Науковий погляд на зміни в кримінальному процесуальному законодавстві відносно кримінального провадження щодо військовополонених свідчить, що на нормативному рівні:

1) надано процесуальний статус особі, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого. Нею є будь-яка особа, що має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений (п. 28. ч. 1 ст. 3 КПК);

2) регламентовано процедуру скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого (ст. 201-1 КПК);

3) запроваджено порядок тримання та заходи щодо поводження із звільненим з-під варти підозрюваним, обвинуваченим військовополоненим у разі скасування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (ч. 6 ст. 202 КПК);

4) передбачено депонування показань військовополонених підозрюваних осіб, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого (абз. 2 ч. 1 ст. 225 КПК);

5) закріплено як підставу зупинення досудового розслідування прийняття уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та процедуру його відновлення (п. 5 ч. 1 ст. 280, ст. 282 КПК);

6) визначено в главі 24-1 КПК порядок спеціального досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо злочину, вчиненого підозрюваним, стосовно якого уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся, а в ст. 323 процедуру відповідного судового розгляду;

7) запроваджено нову підставу зупинення судового розгляду у разі, якщо уповноваженим органом прийнято рішення про передачу обвинуваченого для обміну як військовополоненого та обвинуваченим надано письмову згоду на такий обмін (ч. 2 ст. 335 КПК);

8) окреслено питання щодо звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу особи для обміну як військовополоненого (п. 13-4 ч. 1 ст. 537, ст. 539 КПК).

Оцінка відповідних змін до чинного кримінального процесуального законодавства дозволяє говорити про їх своєчасність, комплексність та змістовність. Проте, залишається низка питань,

що потребують моніторингу та аналізу з метою подальшого вдосконалення нормативно-правової бази за умов адаптації її до сучасних реалій. Зупинимося на деяких з них.

Відповідно до п. 28. ч. 1 ст. 3 КПК особа набуває статусу особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, якщо вона є підозрюваним, обвинуваченим, засудженим та включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений.

Закони України не містять легального визначення поняття «військовополонений». Його розуміння ми знаходимо у ст. 4 Женевської конвенції, зокрема, ними є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

1. Особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил.

2. Членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; в) вони носять зброю відкрито; г) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

3. Членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує.

4. Осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком, наведеним у додатку.

5. Членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права.

6. Жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни.

Крім того Женевська конвенція закріплює положення згідно якого з наведеними нижче особами поведуться так само, як і з військовополоненими:

1. Особами, які належать або належали до збройних сил окупованої країни, якщо держава-окупант вважає за потрібне з причини такої відданості інтернувати їх, навіть якщо перед тим їх було звільнено тоді, коли бойові дії проходили за межами окупованої зазначеною державою території, зокрема коли ці особи зробили безуспішну спробу приєднатися до збройних сил, до яких вони належать і які ведуть бойові дії, або коли вони не з'явилися за викликом, зробленим з метою їхнього інтернування.

2. Особами, які належать до однієї з категорій, перелічених у ст. 4 Женевської конвенції, яких прийняли на своїй території нейтральні держави або держави, що не воюють, і яких ці держави повинні інтернувати відповідно до міжнародного права, якщо вони не вирішать застосувати до них більш сприятливий режим; проте на цих осіб не поширюються положення ст. 8, 10, 15, 30 п'ятого абзацу, ст. 58–67, 92, 126 Женевської конвенції та у випадках, коли між сторонами конфлікту й заінтересованою нейтральною державою або державою, що не воює, існують дипломатичні відносини, положення статей стосовно держави-покровительки.

Аналіз цих положень дає підстави стверджувати, що Женевська конвенція не містить обмежень у питанні надання статусу військовополоненого в залежності від вікових та психічних особливостей особи. Проте, в КПК йдеться виключно про підозрюваних, обвинувачених засуджених, тобто суб'єктів кримінальних правопорушень. Не важко змодельовати ситуацію, коли в лавах агресора перебувають психічнохворі особи, які на момент вчинення діяння не могли усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки. Або особи, які під час вчинення суспільно небезпечного діяння були в осудному стані, але після його вчинення захворіли на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними.

У зв'язку з цим, на наш погляд, потребує законодавчого корегування п. 28. ч. 1 ст. 3 КПК, який має бути викладений у наступній редакції: «особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, – будь-яка особа, яка має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений».

Серед кола осіб, які потрапляють у полон, можуть бути ті, які брали участь у бойових діях, не порушували законів і звичаїв війни, та за нормами Женевської конвенції мають імунітет комбатанта. Вони не несуть персональної відповідальності за воєнні дії відносно військових об'єктів чи комбатантів протилежної сторони.

Наявна й інша категорія полонених, а саме тих, хто вчинював воєнні злочини і має бути притягнутий до кримінальної відповідальності. Здебільшого їх притягують кримінальної відповідальності за ст. 438 КК «Порушення законів та звичаїв ведення війни» (наразі, згідно чинної редакції «Воєнні злочини»). Наприклад: за обстріли цивільних об'єктів; якщо внаслідок обстрілів загинули цивільні; використані заборонені засоби ведення війни; злочини щодо цивільного населення (вбивства, грабежі, катування тощо).

Звертає на себе увагу той факт, що зміни до КПК та КК мають здебільшого формально-технічний характер і виникли у відповідь на нагальні політичні обставини обміну полоненими. До прикладу, поняття «особи, щодо якої прийнято рішення про обмін як військовополоненого», та механізму негайного зняття всіх запобіжних заходів з неї [12]. Проте, Женевська конвенція, акцентує увагу на необхідності забезпечення в цілому гарантій військовополонених, якщо щодо них здійснюються судові процедури. Зокрема:

1) відповідно до ст. 103 Глави III «Кримінальні й дисциплінарні санкції» Женевської конвенції судові розслідування стосовно військовополоненого проводять настільки швидко, наскільки це дозволяють обставини, й так, щоб судовий процес відбувся якомога скоріше. Військовополоненого, який очікує суду, не тримають під вартою, якщо такий самий захід не застосували б до особи зі складу збройних сил держави, що тримає в полоні, якби вона обвинувачувалася в подібному порушенні, або якщо це є необхідним в інтересах національної безпеки. За жодних обставин тримання під арештом не перевищує тримісячного строку.

2) у будь-якому випадку, коли держава, що тримає в полоні, прийняла рішення розпочати судовий процес проти військовополоненого, вона повідомляє про це державі-покровительці якомога швидше, принаймні за три тижні до початку суду. Відлік цього тритижневого строку починається з дня одержання державою-покровителькою такого повідомлення за адресою, яку вона попередньо повідомила державі, що тримає в полоні. Якщо до початку судового слухання не подано доказів, що держава-покровителька, військовополонений та відповідний представник військовополонених одержали зазначене вище повідомлення, принаймні, за три тижні до початку судового слухання, то судові слухання не може бути проведене й повинно бути відкладене (ст. 104).

3) відповідно до ст. 105 наведеної Глави:

– військовополонений має право користуватися допомогою одного зі своїх товаришів-полонених, мати захист кваліфікованого адвоката або радника на власний вибір, викликати до суду свідків, та, якщо він вважає це необхідним, користуватися послугами компетентного перекладача;

– якщо військовополонений не вибрав собі захисника, то держава-покровителька знаходить йому адвоката, маючи для цього у своєму розпорядженні, принаймні, один тиждень. На прохання держави-покровительки, держава, що тримає в полоні, передає їй список кваліфікованих осіб, які можуть забезпечити захист. У випадку, коли ні військовополонений, ні держава-покровителька не вибрали захисника, держава, що тримає в полоні, призначає кваліфікованого адвоката для здійснення захисту;

– адвокат, який здійснює захист від імені військовополоненого, має у своєму розпорядженні, принаймні, два тижні до початку слухання справи, а також необхідні можливості для підготовки захисту обвинуваченого. Він може, зокрема, вільно відвідувати обвинуваченого та розмовляти з ним без свідків. Він може також розмовляти з усіма свідками захисту, зокрема з військовополоненими. Йому надаються такі можливості до закінчення строку оскарження вироку;

– за певний, достатньо тривалий час до початку слухання справи, обвинувачений військовополонений одержує мовою, яку він розуміє, подробиці обвинувачення, а також ті документи, які зазвичай доводять до відома обвинуваченого згідно із законами, які є чинними у збройних силах

держави, що тримає в полоні. Таку саму інформацію за тих самих обставин передають адвокату, який здійснює захист від імені військовополоненого.

Як бачимо, положення КПК дещо дисонують з вимогами Женевської конвенції в частині строків тримання під вартою на досудовому розслідуванні військовополоненого; його права користуватися допомогою одного зі своїх товаришів-полонених; існування процедури вибору кваліфікованих адвокатів, які можуть забезпечити захист із наданого на прохання держави-покровительки списку; обов'язкового надання військовополоненому повідомлення про підозру, обвинувального акту у перекладі на мову, якою він володіє тощо.

На наш погляд, вирішенням цієї проблеми має стати запровадження (виокремлення) в КПК нової норми, яка б визначала додаткові, поряд із загальними (підозрюваного, обвинуваченого), права військовополоненого правопорушника, а також внесення корелюючих змін до відповідних статей кодексу.

Виправданим з наукової та практичної точки зору є додаткова регламентація в КПК статусу представника органу, уповноваженого приймати рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого. Цей суб'єкт має визначальне значення на рух кримінального провадження щодо особи, стосовно якої ним прийнято рішення про обмін як військовополоненого, може надати слідчому судді, суду відомості з приводу прийнятого рішення, брати участь у судовому засіданні під час прийняття рішення про заочне досудове розслідування та судове провадження; висловлювати свою позицію щодо потенційного виду та міри покарання тощо.

Висновок. Проблематика здійснення кримінального провадження щодо військовополонених у контексті збройного конфлікту на території України характеризується синтезом правових, процесуальних та етичних викликів. Поєднання необхідності забезпечення державної безпеки та відновлення справедливості із дотриманням міжнародних гуманітарних стандартів та прав людини формує правову дихотомію, яка потребує чіткого та збалансованого регулювання.

Аналіз норм чинного КПК у розрізі кореляції його положень, що регламентують особливості кримінального провадження щодо військовополонених, базовим документам у сфері міжнародного гуманітарного права, дає підстави стверджувати про необхідність їх удосконалення у напрямку зміцнення процесуального статусу військовополоненого, приведення у відповідність до приписів Женевської конвенції процедури та строків тримання під вартою зазначених осіб, забезпечення їм права на захист.

У статі здійснена спроба розв'язати окрему проблематику в окресленій сфері кримінальних процесуальних правовідносин. Проте, слід констатувати, що вирішення питань кримінального провадження щодо військовополонених є багатограним завданням, що вимагає подальшої наукової розробки, практичного удосконалення законодавства та ретельного моніторингу правозастосовної практики з метою забезпечення балансу між захистом прав людини та інтересами державної безпеки у воєнний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (укр/рос): Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949: станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
2. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 7 черв. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI: станом на 9 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України: Кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV: станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
5. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених: Закон України від 28.07.2022 № 2472-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20#Text>.
6. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30.06.1993 № 3352-XII: станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text>.
7. Кримінальне провадження щодо військовополонених: у чому особливість? URL: <https://justtalk.com.ua/post/kriminalne-provazhennya-schodo-vijskovopolonenihih-u-chomu-osoblivist>.

8. Статус «військовополонений» – новий виклик для системи правосуддя в Україні? URL: <https://justtalk.com.ua/post/status-vijskovopolonenij--novij-viklik-dlya-sistemi-pravosuddya-v-ukraini-discussion-paper>.
9. Справедливий суд для військовополонених: новий досвід для української системи правосуддя. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/spravedlyvyj-sud-dlya-vijskovopolonenyh-novyj-dosvid-dlya-ukrayinskoyi-systemy-pravosuddya>.
10. Обмін під слідством. URL: <https://zib.com.ua/ua/153161.html#:~:text= На%20наш%20погляд%2C%20доцільним%20було,його%20відсутності%20після%20здійснення%20обміну>.
11. Обмін російських солдатів з Україною: що відбувається далі/ URL: <https://www.justiceinfo.net/uk/125884-обмін-російських-солдатів-з-україною.html>.
12. Ципан А., Гольдберг Н. Кримінальне провадження щодо військовополонених. 2025. URL: https://www.researchgate.net/publication/391477717_KRIMINALNE_PROVADZENNA_SODO_VIJSKOVOPOLONENIH.
13. Фоміна Т. Обмін військовополонених під час кримінального провадження: окремі питання. 2023. Злочинність і протидія їй в умовах війни: глоб., регіон. виміри. С. 227–229. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b97a5ed1-3c37-497c-aa7b-2e414c0846c7/content>.
14. Арзуманов Г., Туманянц А. Особливості кримінального провадження «in absentia» стосовно військовополонених. Молодіжна наукова ліга. 2024. Цифровізація науки та сучасні тренди її розвитку. С. 80–82. URL: <https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/article/view/1224/1236>.